

THE INFLUENCE OF NATIONAL IDENTITY ON THE DETERMINATION OF FUNDAMENTAL RIGHTS

ҮНДСЭН ЭРХИЙГ ТОДОРХОЙЛОХОД ҮНДЭСНИЙ ӨВӨРМӨЦ БАЙДЛЫН НӨЛӨӨЛӨЛ

Бадарчийн Нармандах¹

Shihihutug University, E-mail: narmandakh@shihihutug.edu.mn, https://orcid.org/0009-0004-1986-2361

ӨГҮҮЛЛИЙН ТУХАЙ

Keywords:

Constitution
fundamental rights
constitutional identity

Түлхүүр үгс:

Үндсэн хууль, үндсэн эрх
үндсэн хуулийн өвөрмөц
байдал

Article history:

Received Dec, 2024;
Revised Feb, 2025;
Accepted Mar, 2025;

Нийтлэлийн түүх:

Хүлээн авсан: 2024, 12 сар
Шинэчилсэн: 2025, 02 сар;
Хүлээн зөвшөөрсөн: 2025, 03 сар;

ХУРААНГУЙ

The interplay between fundamental rights and national identity is multifaceted, encompassing legal, political, and cultural components. Legal interpretations, cultural dynamics, and evolving socioeconomic conditions all pose challenges to fundamental rights. At the legal system level, striking a balance between the two viewpoints: protecting fundamental rights and preserving national identity, remains a constant source of concern.

In this article, we will examine and analyze how the relationship of national identity and fundamental rights shapes, restricts, and expands fundamental rights based on the constitutions, court decisions, and real facts of each country.

Үндсэн эрх ба үндэсний өвөрмөц байдал хоорондын харилцаа нь хууль эрх зүй, улс төр, соёлын хэмжигдэхүүнийг хамарсан цогц харилцан үйлчлэл мөн. Тиймээс ч үндсэн эрхүүдэд хууль эрх зүйн тайлбар, соёлын динамик, хувьсан өөрчлөгдөж буй нийгмийн нөхцөл байдалас улбаатай олон сорилт үүсэж байна. Хууль эрх зүйн тогтолцооны түвшинд үндсэн эрхийг хамгаалах, үндэсний өвөрмөц байдлыг хадгалах гэсэн хоёр үзлийн тэнцвэрт байдлыг хангах нь байнгын анхаарал татсан асуудал байсаар байна.

Энэхүү нийтлэлд үндэсний өвөрмөц байдал ба үндсэн эрхийн хоорондын харилцан үйлчлэл нь үндсэн эрхийг хэрхэн бүрдүүлж, хязгаарлаж, өргөжүүлж байгааг улсуудын Үндсэн хууль, шүүхийн шийдвэр, бодит үйл баримтад тулгуурлан харьцуулан үнэлж, дүн шинжилгээ хийхийг чухалчлан үзлээ.

This article is open access under the [CC BY-NC](#) license.

1. Танилцуулга

Тус нийтлэл нь үндэсний өвөрмөц байдал ба үндсэн эрхийн хоорондын харилцан үйлчлэл, түүний хууль эрх зүйн, улс төрийн, соёлын контекст дахь ач холбогдлыг судалж, энэ хүрээнд үүсч буй сорилтуудыг тодорхойлох, үндсэн эрхүүдийг хэрхэн

¹ Хууль зүйн доктор (Ph.D), профессор, Шихихутуг их сургуулийн Судалгааны хүрээлэнгийн захирал

бүрдүүлж, хязгаарлаж, өргөжүүлж байгааг олон улсын Үндсэн хууль, шүүхийн шийдвэрүүд болон бодит үйл явдлууд дээр тулгуурлан дүн шинжилгээ хийх зорилт тавьсан. Үүнд, үндсэн эрхийг хамгаалах болон үндэсний өвөрмөц байдлыг хадгалах гэсэн хоёр үзлийн тэнцвэрийг хангах асуудал нь байнгын анхаарал татсан, олон улсын хэмжээнд чухал асуудал хэвээр байгааг эрх зүйн тогтолцоо болон соёлын өөрчлөлтүүдийн хослолыг хэрхэн удирдах, үндэсний өвөрмөц байдлыг хэрхэн хадгалах боломжтойг ойлгоход туслах болно.

2. Арга зүй

Энэхүү өгүүлэл нь түүхэн болон функциональ харьцуулалтын арга зүйд үндэслэн соёлын болон угсаатны, үндэсний онцлогт үндэслэн үндсэн эрхийг тодорхойлох тодорхойлох боломжийг үнэлэх асуудлаарх диагонастик анализид суурилсан судалгаа мөн.

3. Судалгааны үр дүн

Оршил

Хүний эрхийг ойлгох, танин мэдэх үйл явц нь хүн төрөлхтний хөгжлийн явц дахь объектив, субъектив хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр харилцан адилгүй хөгжиж ирсэн. Тэр дундаа үндсэн эрхийг Үндсэн хуулийн түвшинд баталгаажуулах явдал нь улс үндэсний оршихуй, хүлцэхүй, хөгжихүйн үзэл баримтлалаас хамааралтай байж ирсэн. Тухайлбал, Үндсэн эрх нь шударга ёсны тухай сургаж байсан эртний соёл иргэншлээс эхтэй гэж үздэг бөгөөд хувь хүний эрх чөлөөг онцолж, эрх баригчдын эрх мэдлийг хязгаарлах зарчмыг тогтоож, шударга шүүхийн үзэл санааг нэвтрүүлсэн 1215 оны Магна Карта, XVIII зууны соён гэгээрүүлэгчдийн суут бүтээлүүд, Америкийн тусгаар тогтнолын тунхаглал (1776), Францын Хүний ба Иргэний эрхийн тунхаглал (1789) зэрэг нь эрх чөлөө, тэгш байдал, хамтын шударга ёсны зарчмыг тунхаглаж, хувь хүний эрхийг үндэсний хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөхөд чухал алхам болсон. Улмаар XIX-XX зууны эрхийн төлөөх нийгэм, улс төрийн тэмцлүүдээр түүчээлэн цаг хугацаа өнгөрөхийн хэрээр хувьсан хөгжиж ирсэн.

Ингэхдээ хүний эрхийн ойлголт, үзэл баримтлал нь шашны, заншлын, философийн зэрэг агуулгатай байсан бол, аажмаар иргэний болон улс төрийн эрх чөлөө, эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийг Үндсэн хууль, үндэсний хууль тогтоомжид туссанаар эрхийн агуулга, үзэл санаа илүү өргөжиж хууль зүйн агуулга нь нэмэгдэх болсон байна. Өөрөөр хэлбэл, үндсэн эрх нь хамтын шударга ёсонд төвлөрсөн уламжлалт хандлагаас хүн төрөлхтний бүх нийтийн нэр хүнд, хувь хүний эрх чөлөөг онцолсон орчин үеийн тогтолцоо руу аажмаар шилжих болжээ.

Нөгөө талаар үндсэн эрхийг тайлбарлах, хэрэгжүүлэх, практик нь тухайн улсын эрх зүйн уламжлал, эрх зүйн тогтолцооны онцлог, эрхийг тодорхойлж тайлбарлаж буй онолын хүрээнээс хамааралтайгаар ялгаатай байдлыг бий болгож ирсэн байна. (Böckenförde, 2017) Цаашилбал, дэлхий нийтийн төдийгүй, үндэсний үнэт зүйлс, эрх зүйн тодорхой бус байдал (Szabados, 2018), үндсэн эрхийн зөрчилдөөн (Barak, 2012)

(Pratap, 2022), улс төрийн нөлөөлөл (Juss, 1994), технологийн дэвшил (UNDP, 2023), даяаршил (Swathi K. Hosamani and Shravani K. Hosamani, 2024) ба соёлын нөхцөл (Souza, 2022), (Henry J. Steiner, Philip Alston, Ryan Goodman, 2008) зэрэг олон талт асуудлын нөлөөгөөр үндсэн эрхийн талаарх мэтгэлцээн дэлхийдаяар өрнөсөөр байна. (Bilchitz, 2014)

Үүний нэг нь үндэсний өвөрмөц байдал мөн.

2. Үндэсний өвөрмөц байдал, түүний үндсэн эрхэд үзүүлж буй нөлөөлөл

Үндэсний өвөрмөц байдал нь аль нэг улсын иргэдийн хамтын хүсэл зориг, хэл, шашин, түүх, үнэт зүйл, үзэл санаа, амьдралын үзлийн хувьд бусдаас ялгарах хэв маяг, түүнд харьяалагдах мэдрэмж бөгөөд энэ онцлогийг ойлгох нь иргэний үндсэн эрх хөгжих нэн чухал үндэс мөн.

Үндэсний өвөрмөц байдлыг Коннор (Walker Connor, 1994) болон Хантингтон (Хантингтон, 1996) зэрэг эрдэмтэд эссенциалист үзлийн хүрээнд тогтсон, өвөг дээдсээс улбаатай, хамтын түүх хэмээн тодорхойлсон байдаг бол, Брубакер (Brubaker, 2009), Родриго Кампос (Campos, 2017) нар улс төрийн хүчний динамик, нийгмийн бүтцээр тодорхойлогддог конструктивист онолын хүрээнд, Бенедикт Андерсон, Эрнест Геллнер, Пол Гилберт нар үндэсний нийтлэг хүсэл зоригийн илэрхийлэл буюу иргэний нийгмийн оролцоог үндэслэн тодорхойлох нь зүйтэй хэмээн үздэг бол, Хэнри Тажфел, Жон Тернер нар (Kati Kish Bar-On, Ehud Lamm, 2022) хувь хүмүүс өөрсдийгөө нийгмийн бүлгүүдэд ангилдаг бөгөөд энэ бүлгийн гишүүнчлэлийн үндсэн дээр тэдний өөрийн үзэл бодол, бусдад хандах хандлага тогтдог гэсэн нийгмийн баримжаат онолоор тайлбарлахыг зорьдог байна.

Эндээс харахад модернистууд үндэсний өвөрмөц байдал нь тогтворгүй эсвэл хөдөлгөөнгүй ойлголт биш харин нийгмийн өөрчлөлттэй холбоотой хувьсан өөрчлөгдөж буй бүтэц гэж үздэг. Үндэсний өвөрмөц байдал нь угсаатны соёлын шинж чанар эсвэл улс төрийн институтүүдтэй холбоотой олон янзын зан үйл, итгэл үнэмшлийг хүндэтгэхийг шаардаж, хүний эрхийн нийтлэг зарчмаас илүү соёл, түүхийн элементүүдийг онцолсон үндсэрхэг тайлбарыг урьтал болгох хандлага болон бүх хүнд хамаарах төрөлхийн эрхийг дэмжиж, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хүний эрхийн тогтолцоо бий болгохыг чухалчилдаг универсаль хандлагын зөрүүтэй байр суурь нь үндсэн эрхийг тайлбарлах, хэрэглэх, хэрэгжүүлэхэд улс орнуудын төдийгүй олон улсын хэмжээнд дараах сорилтыг бий болгосоор байна. Үүнд:

1. Үндэсний өвөрмөц байдлаар түрүү барьж хүний үндсэн эрхийг явцууруулах

Улс үндэстнүүдийн улс төрийн яриа хэлцэл нь үндсэрхэг үзэл (үндэсний өвөрмөц байдал)-ийг ашиглаж, иргэний үндсэн эрхийг үл тоомсорлож, тэр ч байтугай зөрчих явдал цөөнгүй гарсаар байна. Тухайлбал,

Хуучны ЗХУ-ын эзлэн түрэмгийлэл зэрэг түүхэн нөхцөл байдлын хариуд Латви, Эстони зэрэг орнууд хэл, соёлын нэгдмэл байдлаа хадгалахад чиглэсэн бодлого

хэрэгжүүлсээр ирсэн бөгөөд энэ нь заримдаа орос хэлээр ярьдаг цөөнхийн эрхтэй зөрчилдөж, үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхол, хувь хүний эрхийн тэнцвэрт байдлын талаар сорилт бий болоход хүргэж байсан.

Мөн Индонез, Камбож зэрэг улсын аль нэг шашныг давамгайлан шүтэх нь үндэсний онцлогийг хадгалж үлдэх үндэс мөн гэсэн итгэл үнэмшил нь угсаатны цөөнхийн хувьд үзэл бодол, итгэл үнэмшлээ чөлөөтэй илэрхийлэх боломжид дарамт учруулах сөрөг нөлөөлөл үүсгэдэг байна.

Энэтхэгийн Үндсэн хууль нь иргэдийн үндсэн эрхийг баталгаажуулсан боловч хэд хэдэн хууль тогтоомж нь тэдгээрийг хэрэгжүүлэхэд ихээхэн бэрхшээл учруулдаг. 1958 оны Зэвсэгт хүчний тусгай эрх мэдлийн тухай хууль нь “ээлэгдсэн бүс нутагт” цэргийнхэнд өргөн хүрээний эрх мэдэл олгож, шүүхээс гадуур шүүх, алан хядах зэрэг үйлдлийг хариуцлага хүлээхгүйгээр хийхийг зөвшөөрсөн байна. (<https://blog.ipleaders.in>, 2024). Үүний нэгэн адил Хууль бус үйл ажиллагаа (урьдчилан сэргийлэх)-ны тухай хууль (Unlawful Activities (Prevention) Act) нь гэм буруу нь тогтоогдоогүй байхад урт хугацааны туршид ямар ч хязгаарлалтгүй баривчлахыг зөвшөөрдөг бөгөөд хууль сахиулагч эсэргүүцэгчид болон идэвхтнүүдийн эсрэг зүй бусаар ашиглах, үндэсний аюулгүй байдал нэрийн дор иргэний үндсэн эрхэд хязгаарлалтгүй халдах эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн байна. (India: Arrests, 2023)

Энэ нь үндэсний хэмжээнд цөөнх соёлын өвөрмөц байдлаа хадгалан үлдэх ёстой гэсэн норматив тогтолцоог бий болгож, эрх зүйн тогтолцоо нь үндэсний нийтлэг ашиг сонирхолд үл нийцэх хэт хувийн шинжтэй асуудлыг зохицуулж болзошгүй байдлыг бий болгож байна.

2. Нийгмийн хөгжил, үндэсний өвөрмөц байдлаас хамааралтайгаар үндсэн эрхийн тодорхойлолт, тайлбар, хамрах хүрээг динамик байдлаар тодорхойлох

АНУ-д үндсэн эрхийг Эрхийн биллийн дагуу хамгаалдаг хэдий ч нийгмийн өөрчлөлттэй холбогдуулан үндсэн эрхийг иргэний эрх чөлөө, тэгш байдал, хувь хүний эрх чөлөө зэрэг агуулгаар улам бүр өргөжүүлэн тайлбарласан Дээд шүүхийн шийдвэрүүдээр дамжин дахин тодорхойлогдож болохыг харуулж байна. (25 Important Supreme Court Judgements for UPSC) Ийнхүү дахин тайлбарлах боломж нь нэг талаар эрхийн агуулгыг өргөтгөх эерэг талтай байж болох хэдий ч нөгөө талаар үндсэн эрхийн тогтвортой тогтолцоо бүрдүүлэхэд хүндрэлтэй байдал үүсгэх талтай.

Мөн Энэтхэг улсад Үндсэн хуулийнхаа III хэсэгт үндсэн эрхийг хуульчилж, түүндээ тэгш байдал, үг хэлэх эрх чөлөө, ялгаварлан гадуурхахаас хамгаалах зэрэг заалтыг багтаасан хэдий ч шүүх нь нийгмийн өөрчлөлтийг тусгасан шийдвэрүүдээр дамжуулан эдгээр эрхийг тайлбарлахад чухал үүрэг гүйцэтгэж иржээ. (R.Gupta, 2024) Тухайлбал, Кесавананда Бхарати Керала мужийн эсрэг (1973) хэргийг шийдвэрлэхдээ үндсэн эрх Үндсэн хуулийн халдашгүй хэсэг бөгөөд үүнд парламентаар нэмэлт, өөрчлөлт оруулах боломжгүй гэж баталсан “үндсэн бүтэц”-ийн сургаалыг бий болгосон бол, Манека Гандигийн Энэтхэгийн Холбооны эсрэг хэргийг шийдвэрлэхдээ Дээд шүүх

Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн (Амьд явах эрх ба хувийн эрх чөлөө) тайлбарыг өргөжүүлж, хувь хүний эрх чөлөөг хязгаарласан аливаа хууль шударга, үндэслэлтэй байх ёстойг онцолж, хувь хүний эрх чөлөөг хэрхэн нэмэгдүүлж болохыг харуулсан. (ШЕЗ)

АНУ болон Энэтхэгийн шүүхийн дээрх жишээ нь үндсэн эрхийг орчин үеийн нийгмийн үнэт зүйлстэй нийцүүлэн дахин тодорхойлох, улс үндэстнүүд үндэсний өвөрмөц байдлаа мэдэрч хөгжилд манлайлан хүний эрхийн агуулгыг улам бүр өргөтгөн хөгжүүлэх боломжтой болохыг гэрчилж байна.

3. Үндэсний өвөрмөц байдлыг хязгаарлаж, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хүний эрхийн тогтолцоо бий болгох

Хүний эрхийн асуудал нь хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн түүхийн турш судлаач, их сэтгэгчдийн анхаарлын төвд байж, тухайн түүхэн үеийн нийгмийн байгуулал, улс төрийн хэлбэр, эдийн засгийн хэвшил, ард түмний оюун санааны хөгжлийн түвшингээс шалтгаалан харилцан адилгүй түвшинд судлагдан тодорхойлогдож иржээ. Энэ явцад нийгэм дэх төр иргэний харилцаа, тэдгээрийн эрх, үүргийн харьцаа, шударга ёсны талаарх мэдлэг, туршлага хуримтлагдаж, хөгжин дэвшсээр эцсийн дүнд хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах явдал нь дэлхий нийтийг хамарсан глобал асуудал мөн гэсэн нотолгоонд хүрсэн. Үүнийг Нэгдсэн үндэстний байгууллагаас баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон бусад олон улсын баримт бичгүүд харуулна.

104

НҮБ, түүний төрөлжсөн байгууллага болон үндэстэн дамнасан улс төрийн тогтолцоо онцгой үүрэг хүлээн, нийтлэг хэм хэмжээг нийтээр дагаж мөрдөхийг уриалж, ажилладаг нь олон улсын гэрээ, олон улсын хамтын ажиллагааны бусад хэлбэрүүдээр илэрхийлэгддэг. (Cooperation) Дээрх механизм нь улсуудын үндсэн эрхийн түгээмэл стандартыг бүрэн хэрэгжүүлэх улс төрийн хүсэл зоригийн хүрээнд удирдамж, дэмжлэг үзүүлэх, механизм хөгжүүлэх, хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох санал, төлөвлөгөө боловсруулахад зөвлөн туслах зэргээр оролцож, үндсэн эрхийг хамгаалах хүчтэй хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх, тууштай практик болгон хэрэгжүүлэхийг чухалчилдаг. Нөгөө талаар үндсэн эрхийг хамгаалах төрийн болон институцийн чадавх, хууль эрх зүйн нийцлийн төвөгтэй байдал, байгаль орчин, уул уурхай, мэдээллийн технологи, орогнол ба цагаачлал, цэрэг дайны зэрэг салбарын онцлогтой асуудлыг түгээмэл байдлаар ойлгож, хэрэгжүүлэхэд анхааран ажиллаж байна. (CGrzegorz Ekiert and Jan Zielonka, eds, 2004)

Гэвч тодорхой тохиолдолд үндэсний өвөрмөц байдал нь хүн төрөлхтний нийтлэг ашиг сонирхолтой харьцуулахад ёс суртахууны хувьд үнэ цэнтэй болохыг хүлээн зөвшөөрөх асуудал зайлшгүй юм. Тиймээс Европын холбооны гэрээний 4 дүгээр зүйлийн 2-т үндсэн хуулийн үндсэн бүтцэд хамаарах үндэсний өвөрмөц байдлыг хүндэтгэхээ хүлээн зөвшөөрсөн. Өөрөөр хэлбэл, гишүүн орнуудын олон талт байдал, бие даасан байдлыг хадгалахад үндэсний өвөрмөц байдлыг хүндэтгэх нь үнэ цэнтэй гэж үздэг ч энэ нь үндсэн эрхийн нийтлэг хэрэгцээг алдагдуулж болохгүй гэж үздэг. Энэ нь зарим улсын Үндсэн хуульд ардчиллыг дэмжих үндэс болж буй хэдий ч Европын

холбооны хууль тогтоомж, үндэсний өвөрмөц байдал, үндсэн эрхийн хоорондын харилцан үйлчлэл нь томоохон сорилтуудыг үүсгэж байна. (Cloots, 2015)

Сорилт үүсгэж буй динамикийг үндэсний онцлогийг хүндэтгэх, үндсэн эрхийг хамгаалах, хоорондын тэнцвэрт байдалд хүрэх нь Европын холбоо төдийгүй нийт улсын хууль зүйн шинжлэх ухаанд маргаантай боловч чухал хүчин чармайлт хэрэгтэй байна. Тухайлбал, Унгар улсын Үндсэн хуулийн хуулийн тогтолцоонд 2010 онд орсон өөрчлөлтүүд нь энэ өвөрмөц байдлын гол цөм болно. Виктор Орбаны хэлснээр “Бид өөрсдийн үндсэн хуулиа бичиж байна ... Мөн биднийг удирдан чиглүүлэх хүсэлтэй танихгүй хүмүүсээс нэгдмэл бус тусламж авахыг бид хүсэхгүй байна” хэмээн “бид төвтэй” үндэсний өвөрмөц үзэл санааг Үндсэн хуульдаа тунхаглаж, үндэсний уламжлалт үнэт зүйлс, үндсэрхэг үзэл, Христийн шашныг онцолсон. Энэ нь эх орон, гэр бүл, үндэсний онцлог зэрэг ойлголтуудыг бэхжүүлдэг гэж мэдэгджээ.

Эндээс харахад нийгмийн олон талт хүчин зүйлүүд, тэр дундаа эрх баригчид үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам гэсэн нэрийн дор хувь хүний эрх чөлөө (үг хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх, хувийн нууцтай байх, жагсаал цуглаан хийх, мэдэх эрх зэрэг)-нд халддаг төрийн эрх мэдлийг хэтрүүлэх явдал, нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлүүд буюу тогтолцооны гажуудал, үйлчилгээний хүртээмжгүй байдал, ялгаварлан гадуурхалт, хүний эрхийг хамгаалах шүүхийн тогтолцооны харилцан адилгүй байдал, улс орнуудын соёлын харьцангуйн үзэл, даяаршил ба үндэстэн дамнасан асуудлууд үндсэн эрхийг агуулгыг тодорхойлох, хэрэгжилтийг хангах үйл хэрэгт сөргөөр нөлөөлж байна.

3. Монгол Улс иргэний үндсэн эрхийг хуульчлан баталгаажуулсан байдал

Нийгмийн нэгдмэл байдал, шударга байдлыг хадгалахад үндэсний онцлогийг үндсэн эрхийг хамгаалахтай тэнцвэржүүлэх нь маш чухал юм. Үндсэн эрхийг хамгаалах нь хүний эрхийг баталгаажуулах, түүний хэрэгжилтийг хангах, улсын зүгээс аюулгүй байдлыг хамгаалахад чиглэгдсэн үйл ажиллагаа юм. Энэ нь хууль тогтоомж, хувь хүний эрх, чөлөөг дээдлэх, шударга шүүх болон тэгш эрхийн зарчмуудыг бүрдүүлэх зэрэг олон хүчин зүйлээс хамааралтай.

Монголчуудын үндэсний өвөрмөц байдал нь монголын ард түмний түүх, соёл, төрт ёс, зан заншил, ёс суртахуун, нүүдэлчин ухаан, амьдралын хэв маяг зэрэг монгол түмний эрхэмлэн дээдлэх үнэт зүйлсээс хамааралтайгаар хадгалагдаж ирсэн бөгөөд хүний эрхийн асуудлыг хүн ёсны асуудал хэмээн ойлгож, хүлээн зөвшөөрч, хүндэтгэж ирсэн байдаг.

Монголчуудын хүний эрхийн талаарх үндэсний үзлийн язгуур уг, үндсэн зарчим нь монгол хүний хүмүүнлэг, энэрэнгүй үзэл, хандлага, бусдыг өөрийнхөө оронд тавин байж бодож ухаарсан үнэлэмж, баримжааллууд юм. Чухам иймийн учир монголчуудын үндэсний үзэл нь бусад үндэстэн, ард түмний эрх, ашиг, сонирхлын эсрэг шууд хандсан шинж огтоос үгүй (Д.Чулуунжав) хэмээсэн нь үүнийг нотолж буй хэрэг.

Монгол Улс дахь үндсэн эрхийн хамгаалалтын онцлог нь Монголчуудын уламжлалт эрх зүйн ойлголт, нийгмийн зохион байгуулалт, түүхэн, соёлын контекстэд суурилсан бөгөөд нийгмийн хариуцлага, хамтын ажиллагаа, уламжлалт эрх зүйн зарчмууд нь хүний эрхийг хамгаалах үйл явцад нөлөөлж байна (Я.Төгөлдөр & Бумдарь, 2023). Тухайлбал, Монгол Улсын анхдугаар Үндсэн хуулиар “хамжлага эзэмшлийн харилцааг үндсээр нь халж, хамжлага, шавь ардыг эзний харьяатаас улсын иргэн болгож, жинхэнэ ардын эрх, үүрэг гэсэн цоо шинэ институт бий болгосон”. (Чимид.Б, 2006) тус хуульд “Жинхэнэ ардын эрх” хэмээх нэршлийн дор ард түмний сонгох, сонгогдох эрх, иргэний шашин шүтэх эрх чөлөө, шүүмжлэх эрх, хэвлэн нийтлэх эрх, нийтээр хуралдах цэнгэлдэх ба баяр үйлдэх, эвлэл хоршоо байгуулах, сурч боловсрох эрх зэрэг эрхийг хуульчлан баталгаажуулсан ч сонгох, сонгогдох эрхгүй хүмүүсийг нэрлэн иргэний улс төрийн эрхийн тэгш байдлыг алдагдуулсан, иргэний үндсэн эрхийн суурь болсон өмчлөх эрхийг хязгаарласан, эрхийн агуулгыг харьцангуй явцуу хүрээнд тодорхойлсон зэрэг талтай.

Түүний дараа баталсан 1940, 1960 оны Үндсэн хуулиар иргэний тэгш эрхийг тунхаглаж, өмнөх Үндсэн хуулиар тунхагласан эрхүүд дээр нэмж, чөлөөтэйгөөр үг хэлэх; хэвлэн нийтлэх; гудамжаар жагсах явах, мал аж ахуйг туйлд нь хүртэл хөгжүүлэх зорилгоор бэлчээрийг үнэ төлбөргүйгээр ашиглах, түүнчлэн ард иргэдээс өөрийн эрдэм чадал ба ажил хөдөлмөрийг улсын бүхий л төрлийн аж ахуй, соёл, боловсролын байгуулалтад оролцуулах зэрэг эрхийг шинээр хуульчлан бататгасан дэвшилтэт талтай боловч, дээрх эрхүүдийн агуулгыг ангич үзлээр хязгаарлаж, зөвхөн материаллаг эрх зүйн түвшинд тунхаглаж байсан байна. (Б.Чимид, 2016)

1992 оны Үндсэн хуульд дэлхий нийтийн хөгжлийн нийтлэг жишгийн дагуу хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, тэдгээрийг хангах үүргийг төрд хүлээлгэж, олон улсын нийтлэг хэм хэмжээ, ардчилсан засаглалын суурь зарчмуудыг бэхжүүлсэн нь үндсэн эрхийн хамгаалалтыг нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэх болсон бөгөөд Монгол Улс дахь үндсэн эрхийн хамгаалалт нь Үндсэн хуульд ардчиллын үндэс мөн. (Д.Түмэнжаргал & Г.Эрдэнэбаяр, 2022) Тус Үндсэн хуульд хүн амь нас, эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх, байгаль орчны бохирдол болон байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах, ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгож, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангагдах, итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, тайван жагсаал хийх зэрэг үндсэн эрхүүдийг шинээр хуульчлан баталгаажуулсан.

Түүнчлэн хүний эрхийг ардач үзэл, анги давхарга, иргэншлээс үл хамааран хамгаалах өргөн боломжийг бэхжүүлж, төрөөс иргэний үндсэн эрхийг хангах баталгаа, түүнийг хангах механизм, үндсэн эрхэд халдах үндэслэл, түүний хязгаар зэргийг тунхагласан. (Монгол Улсын Үндсэн хуулийн оршил, 1.2, 3.1, 5.3, 8.2,14-19, 38.2.7.50.1.3 г.м.)

Монгол улсад хүний эрх хөгжиж ирсэн хандлагыг нэгтгэн үзвэл “эзэн”, “хамжлага” гэсэн нийгмийн бүтцэд үндэслэсэн хамжлагын харилцаа, нам төвтэй төрөөр удирдуулсан социалист харилцаанд үндэслэсэн төр-иргэн /ажилчин анги, тариачин/-ий харилцаа, ардчилсан нийгэм дэх төр-ард түмэн, төр-хувь хүний харилцаа гэсэн

агуулгатайгаар хүний эрх хөгжиж иржээ. Социалист хэв маяг бүхий Үндсэн хууль үйлчлэх үед хүний эрх, эрх чөлөө болон Үндсэн хуульд ёсны үзэл санаа нь гажиж, хэлбэр төдий байсан бөгөөд дээрх асуудлыг хүн төрөлхтний түгээмэл үнэт зүйлсийн үүднээс бус марксист-ленинист онол, сургаал, намын бодлого, үзэл суртлын үүднээс илэрхийлж байсантай холбоотойгоор төр бүхнийг мэдэгч, иргэн гүйцэтгэгч байж иргэний эрхийг үүрэгт үндэслэн тодорхойлж байсан бол өнөөдөр хүний эрхийн талаарх үзэл санаа нь орчин үеийн онолын сэтгэлгээний түвшинд судлагдаж, иргэн төр хоёрын эрх тэгш байдлыг хүлээн зөвшөөрч, хүний эрх, эрх чөлөөг Үндсэн хуульд ёсны үзэл санаатай уялдуулан шинэ агуулга, шинэ үзэл хандлагаар тодорхойлжээ.

Нийгмийн өөрчлөлтийг даган хувьсан өөрчлөгдөж буй үндэсний өвөрмөц байдлаа хадгалж, хувь хүний эрх чөлөө бие даасан байдал, хуваарилалтын шударга ёс, зөвлөлдөх ардчилал, шударга ёсыг тэгш хүндэтгэх нь либерал ардчилсан Үндсэн хуульд ёсны эрхэм зорилго мөн. Тиймээс Монгол улсын үндэсний өвөрмөц байдлыг илэрхийлэгч ард түмний хамтын хүсэл зориг Үндсэн хуулийн оршил хэсэгт дараах байдлаар тунхагласан:

- үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдлэх (*эв нэгдлээ нэн чухалд тооцож, хэлбэрэлтгүй удирдлага болгох*)

- төрт ёс, түүх соёлынхоо уламжлалыг нандигнан өвлөх (*үндэстний гол дархлаа болох монгол өв соёл, төрт ёсны түүхэн уламжлалаа бататган бэхжүүлж, хөхиүлэн дэмжих*)

Мөн тус хуулийн 9 дүгээр зүйлд монгол хэл нь төрийн албан ёсны хэл хэмээн зарлаж, хүн амын өөр хэл бүхий үндэстний цөөнх эх хэлээрээ суралцах, харилцах, соёл, урлаг, шинжлэх ухааны үйл ажиллагаа явуулах эрхийг баталгаажуулсан. Монгол Улсад төр нь шашнаа хүндэтгэж, шашин нь төрөө дээдлэх үзэл санааг бэхжүүлсэн зэрэг нь монголчууд бидний үндэсний өвөрмөц байдлыг илтгэн харуулж байна. Эндээс харахад Монгол Улсын үе үеийн Үндсэн хуульд үндсэн эрхийн асуудлыг нийгэм, улс төрийн үйл явцын үүргийг чухалчлан конструктивист онолын хүрээнд тодорхойлж ирсэн байна.

4. Дүгнэлт

Дэлхийн улсуудын үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээнд үндсэн эрхийг тодорхойлоход үндэсний өвөрмөц байдлын нөлөөллийн талаар үүсээд буй нөхцөл байдал, практикаас нэгтгэн харвал:

1. Үндэстний өвөрмөц байдал нь нийгмийн эв нэгдэл, улс-үндэстний түүх, хамтын туршлагаас үүдэлтэй улс төрийн болон соёлын элементүүдийг хамарсан нэгдмэл үзэл, түүнд харьяалагдах мэдрэмжийг бий болгож чаддаг ч үндэстний тогтсон буюу хүлээн зөвшөөрсөн өвөрмөц байдлын хүртээмжтэй байдал, ялгаварлан гадуурхахтай холбоотой сорилтыг бий болгож, цөөнхийг гадуурхах эрсдэл үүсгэж байна.

2. Даяаршлын шинжтэй дэлхий нийтийн нөлөөлөл болон орон нутгийн өвөрмөц байдлын хоорондын харилцан үйлчлэл нь үндэсний тогтолцоог хүндэтгэхийн зэрэгцээ олон янзын өвөрмөц байдлыг хангахын тулд үндсэн эрхүүд хэрхэн дасан зохицох ёстой вэ гэсэн асуулт алхам тутамд бий болсоор байна.

3. Даяаршил нь өвөрмөц байдлын талаарх уламжлалт ойлголтод зарим сорилтыг үүсгэсээр байгаа тул үндэсний болон соёлын гарал үүслээс үл хамааран бүх хүний эрхийг хамгаалахын тулд хууль эрх зүйн зохицуулалтыг өөрчлөх нь улам бүр чухал болж байна.

4. Үндэсний өвөрмөц байдлыг тодорхойлох онолын өөр өөр үзэл баримтлал бий болж хөгжсөөр байгаа нь үндсэн эрхийг хангахад учирч буй сорилтыг нэмэгдүүлж байна.

5. Үндсэн эрхийг ойлгох, хэрэгжүүлэх нь бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдөөгүй, харин үндэстэн бүрийн давамгайлсан ёс суртахууны дагуу зохицуулагддаг нь тодорхой болж байна.

Эх сурвалж

- 25 Important Supreme Court Judgements for UPSC. (n.d.).
- Barak, A. (2012). *Proportionality. Constitutional Rights and Their Limitations* . 345–346.
- Bilchitz, D. (2014, July). *Socio-economic rights, economic crisis, and legal doctrine. International Journal of Constitutional Law*, 710-739.
- Böckenförde, E.-W. (2017). *Constitutional and Political Theory: Selected Writings*. (T. S. Mirjam Künkler (ed.), Ed.) UK: Oxford University Press. doi:<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198714965.001.0001>
- Brubaker, R. (2009). *Ethnicity, Race and Nationalism. Annual Review of Sociology*, 35, 21-42. doi:<https://doi.org/10.1146/annurev-soc-070308-115916>
- Campos, X. S. (2017, October). *Ethnicity, Liminality, Memory, Cosmopolitanism, Transnationalism. Sociology Mind*, 07. doi:DOI: 10.4236/sm.2017.74010
- CGrzegorz Ekiert and Jan Zielonka, eds. (2004). *The Challenges of EU Accession for Post-Communist Europe. In EU Membership and the Consolidation of Democracy in East Central Europe* (pp. 1-24).
- Cloots, E. (2015). *National Identity in EU Law* . Oxford University Press. doi:<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198733768.001.0001>
- Cloots, E. (2015). *The Value of Respect for National Identity*. doi:[doi:doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198733768.003.0003](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198733768.003.0003)
- Cooperation, T. R. (n.d.). *Global Challenges Require Global Solutions*.
- Henry J. Steiner, Philip Alston, Ryan Goodman. (2008). *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals* . Oxford University Press.
- <https://blog.ipleaders.in>. (2024, July 14). Retrieved from <https://blog.ipleaders.in/fundamental-rights-under-the-indian-constitution-a-comprehensive-guide-with-case-laws/>.
- <https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world>. (2024).
- India: Arrests, R. T.-C. (2023, 10 13). <https://www.hrw.org>. Retrieved from <https://www.hrw.org/news/2023/10/13/india-arrests-raids-target-critics-government>.
- Juss, S. S. (1994, June). *SNationality Law Nationality Law, Sovereignty, and the Doctrine of Ex , and the Doctrine of Exclusive. Florida Journal of International law*, 9(2), 1-23.
- Kati Kish Bar-On, Ehud Lamm. (2022, January 18). *The interplay of social identity and norm psychology in the evolution of human groups*. Retrieved from PMCID: PMC9869443 PMID: 36688389

- Pratap, N. (2022). *Conflicting Fundamental Rights Under the Indian Constitution: Analyzing the Supreme Court's Doctrinal Gap* .
- R.Gupta, S. (2024, January 05). *75 Landmark Constitutional Law Judgments in 2023 by the Supreme Court of India [Part I of III]*. Retrieved from <https://www.sconline.com/blog/post/2024/01/05/75-landmark-constitutional-law-judgments-2023-supreme-court/>.
- Souza, F. (2022). *Note on universalism and cultural relativism*. *Global Journal of Sociology and Anthropology*.
- Swathi K. Hosamani and Shravani K. Hosamani. (2024). *GLOBALIZATION AND ITS IMPACT ON HUMAN RIGHTS*. *International journal of human rights law review*, 3(2), 2-15.
- Szabados, T. (2018). *Conflicts Between Fundamental Freedoms and Fundamental Rights in the Case Law of the Court of Justice of the European Union: A Comparison with the US Supreme Court Practice*. *European Papers*, Vol. 3, No 2, 563-600. doi:doi: 10.15166/2499-8249/237
- UNDP. (2023). *The impact of digital technology on human rights in Europe and Central Asia: Trends and challenges related to data protection, artificial intelligence and other digital technology issues*.
- Waimberg, J. (2015, October 26). *Lochner v. New York: Fundamental rights and economic liberty*.
- Б.Чимид. (2016). *Үндсэн хуулийг дээдлэн шүтэх ёс*. Улаанбаатар.
- Д.Түмэнжаргал & Г.Эрдэнэбаяр. (2022). *Ардчиллын тэмцэл сорилтын жилүүдэд: Монгол ба Дэлхийн улс орнууд туршилагажиж эхэлсэн нь*.
- Д.Чулуунжав. (n.d.). *Судлаач, профессор Д.Чулуунжав*.
- Хантингтон, С. П. (1996). *Иргэнийл хоорондын мөргөлдөөн: шинэчлэгдэж буй дэлхийн дэг журам*. УБ.
- ШЕЗ. (n.d.). *Улс орнуудын шүүхийн шийдвэр танилцуулах арга арга зүй ба туршилага*.